

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=79665>

pdf genereret den : 28/5-2008

hvor de enkelte grupper mere eller mindre på nogle områder bevidst accepterede de forskelligartede udtryksformer for deres stand. Klædernes vigtighed som status-, rangs- og standssymbol i denne periode havde været en studie værd, ligesom sammenhængen mellem ændringer i standssamfundets selvopfattelse og ændringer i moden. Til gengæld redegøres der godt og udførligt for forskellene mellem engelsk og fransk mode, og hvordan der med disse 2 forskellige moder næsten fulgte 2 forskellige adfærdsmønstre – det er spændende at stykke oplysningerne om disse 2 forskellige moder, og hvad de står for, sammen fra bogens mange spredte oplysninger derom.

Generelt er det meget prisværdigt, at Ellen Andersen så ofte gør opmærksom på vanskeligheden med at jævnføre en beklædningsgenstand, hvis navn man kun kender fra f. eks. et skifte eller fra anden litterær overlevering, med en genstand, evt. bevaret til os i dag; ligeledes er der genstande, som vi i dag rent litterært kan se har været ret udbredt i 1700-årene, men som vi i dag ikke kan vide, hvordan så ud. I enkelte tilfælde synes Ellen Andersen at forfalde til lidt frejdigt at koble ord og genstand sammen; i hvert fald gives der ikke altid argumentation for, hvorfor det synes rimeligt, at de to må være identiske.

Om billedmaterialet er før sagt, at det er godt. Men måske kunne der rejses en kritik af billedteksterne; hvert billede er valgt for at beskrive en enkelt modedetalje, som der så redegøres for i billedteksten; men de øvrige elementer af dragten, som ses på billederne, omtales ikke, hvorfor man ofte sidder tilbage med en usikkerhed vedr. ens egen fortolkning af de øvrige dele af billedets detaljer. Teksterne var selvfølgelig blevet længere, men ved en udførligere tekstning kunne man have belyst dragterne både som de helheder, de er tænkt som, samt givet en redegørelse for deres detaljer; det understreger bogens puslespil karakter, at også billederne beskriver detaljer og ikke helheder. Men selvfølgelig er det et valg, hvordan man vil bruge billederne; mere uheldigt virker det, når der i billedteksterne til sidste afsnits dragt- og dragtdetaljetyper pludselig i teksterne skiftes abstraktionsniveau; således fra, at genstandene i billedoverskriften normalt rubriceres efter deres type, til pludselig i enkelte billeder at bestemmes efter brug, f. eks. brudekjole – det vanskeliggør sammenligninger, samt det at følge de enkelte typers udvikling.

Man kan således ærgre sig lidt over, at den foreliggende bog i for høj grad er en traditionel modehistorie, og at den derfor lader mange spørgsmål åbne. Med en anden betragtningvinkel og omfattende tværfaglige studier ville bogen have kunnet give også baggrunden for overklassens dragtmæssige udfoldelser. Men som bogen er nu, vil den, med sit delikate udstyr, sin letlæste og fornøjelige tekst og store detaljerigdom være en nyttig opslagsbog for korte, konkrete oplysninger om overklassens tøjvaner i det 18. århundrede.

Birgitte Kjær

Ludvig Holberg: Niels Klims underjordiske rejse 1741–1745. Ved *A. Kragelund*. København, G. E. C. Gad, 1970. I–II: Indledning, tekst og oversættelse, III: Oplysninger og registre. xciii + 563 + 194 s. Pris 125 kr. – Samme: Latinske Smaaskrifter. Udgivet med indledninger, oversættelser, kommentarer og registre af *A. Kragelund*. I–II. København, G. E. C. Gad, 1974. 383 + 172 s. Pris 92 kr. – *A. Kragelund*: Holberg og Cicero. København, G. E. C. Gad, 1978. 185 s. Pris 72,15 kr. – *A. Kragelund*: Holberg og Petronius' Satyrice. Odense Universitetsforlag, 1977. 89 s. Pris 47,20 kr. – Den satiriske raptus. Rasmus Andersöns Betenkning Over Boglige-Konster. København, i kommission hos Rosenkilde og Bagger, 1977. 54 s. Pris 57 kr.

Med den filosofiske rejseroman om Niels Klim og småskrifterne har fhv. lektor Aage Kragelund videreført det arbejde med en rigt kommenteret, dobbeltsproget udgave af

Holbergs latinske forfatterskab, som han indledte med de tre såkaldte levnedsbreve.¹ De ialt otte bind som denne udgave nu omfatter, fremtræder i samme typografi, tilrettelagt af E. Ellegaard Frederiksen, og trykkeomkostningerne er afholdt af Carlsbergfondet, hvilket muliggjorde de lave priser. Desværre var oplagene alt for små. Det er ganske vist ikke alle Holbergs latinske værker som nu foreligger i denne smukke, lettilgængelige og veloplyste form; man savner både epigrammerne, der imidlertid er systematisk kommenteret i F. J. Billeskov Jansens disputats,² og universitetslæreboerne *Synopsis Historiæ Universalis* og *Compendium Geographicum*, som til gengæld blot er mere overfladisk omtalt i småskrifter fra forrige århundrede.³ Om de to sidste gælder det at en virkelig kommentar især måtte have historiografisk og skolhistorisk sigte, og dette falder uden for Aage Kragelunds interessesfære. Der er således tale om et afsluttet udgiverarbejde, som vel fortjent er blevet belønnet med æresdoktorgraden ved Odense Universitet.

Niels Klim er ikke bare en af den danske litteraturs første og herligste romaner. Den er samtidig, i sin indirekte form, det mest samlede og originale udtryk for Holbergs filosofiske anskuelser, på det politiske og uddannelsesmæssige såvel som på det religiøse område. Da røret omkring dens første, pseudonyme udgivelse havde lagt sig nogenlunde, kunne Holberg da også med rette vedkende sig bogen som »et helt moralsk system«. Den er grundigt analyseret, især for de litterære forbilleders vedkommende, af Jul. Paludan,⁴ og udnyttet i idéhistorisk sammenhæng af bl. a. Edvard Holm;⁵ men selve disse arbejders alder vidner tilstrækkeligt om betydningen af at tage Niels Klim op til fornyet studium, og hertil vil Kragelunds udgave frembyde et naturligt udgangspunkt og et nyttigt redskab.

Den latinske tekst følger 1745-udgaven, hvor Holberg på ialt fem steder gjorde tilføjelser til originaludgaven fra 1741. Kragelunds oversættelse balancerer meget godt mellem en friere tillempning til mundret nutidsdansk, og den tættere afhængighed af originalens sætningsbygning som er af særlig nytte i paralleloversættelser. Trods sine filologiske kvaliteter vil den dog næppe komme til at fortrænge Jens Baggesens berømte for-danskning fra 1789. I en 80 sider lang indledning har Kragelund samlet tidligere forskeres resultater vedrørende romanens idéindhold, forbilleder, komposition, stil osv. og dertil lagt sine egne observationer. Særlig vægt har »*Sui-similis*-tanken« som han kalder Niels Klims grundidé, dvs. den tanke at det afgørende for et menneske er at finde og bevare sin egen identitet. I den forenes det delfisk-sokratiske »kend dig selv« med den stoiske dyd bestandighed, og det er to hovedmotiver i Holbergs moralfilosofi, fra hans ungdoms rationalistiske naturretstænkning til hans alderdoms humane skepsis. Ud fra denne grundidé tolker Kragelund Niels Klim som en slags ny-stoisk dannelsesroman hvor hovedpersonen stadig føres fremad, gennem alverdens oplysning og oplevelser, til sin sande bestemmelse som klokke i Bergen. Også i den seneste behandling af Holbergs religion⁶ er påvirkningen fra ny-stoicismen hos 16.-17. århundredes humanister fremhævet. Af stor

¹ Anmeldt af Harald Ilse i HT 12. r. II, 1967, s. 469 ff.

² F. J. Billeskov Jansen, *Holberg som Epigrammatiker og Essayist, I: Epigrammatikeren*, 1938.

³ Chr. Bruun, *Ludvig Holberg som Lærer i Historie*, 1872. – Ed. Erslev, *Holberg som Geograf. Geografisk Tidsskr.* 7, 1884, s. 145–51.

⁴ Julius Paludan, *Om Holbergs Niels Klim*, 1878.

⁵ Edvard Holm, *Holbergs statsretlige og politiske Synsmaade. Festskrifter udgivne af det Philosophiske Fakultet ved Københavns Universitet i Anledning af Universitetets Firehundredaarsfest 1879*, Nr. 3 (optrykt 1975).

⁶ Knud Banning, *Brev til en højvelbåren Herre om Ludvig Holberg og Religionen. Humanitet og eksistens – en artikelsamling tilegnet Børge Diderichsen*, 1976, s. 225–32.

interesse er yderligere de paralleller Kragelund finder mellem religiøse og politiske ideer i Niels Klim og i Holbergs samtidig skrevne historiske værker, nemlig Kirkehistorien fra 1738 og Heltehistorierne fra 1739.

I tredje bind finder læseren, foruden registre, variantapparat og en kort bibliografi, fyldige kommentarer der ligesom i Kragelunds udgave af *Levnedsbrevene* er delt i reale og sproglige oplysninger. Her er lærde litterær- og kulturhistoriske noter og ikke mindst en rigdom af parallelsteder, dels fra Holbergs øvrige latinske og danske forfatterskab, dels fra klassisk og nylatinsk litteratur. Det er på dette sidste område, nemlig påvisningen af Holbergs udstrakte brug af skjulte citater fra og allusioner til sine yndlingsforfattere, at Kragelunds største fortjeneste af Holbergforskningen ligger.

De Latinske Smaaskrifter hvormed dette udgiverarbejde afrundes er samlet i et bind, i kronologisk orden og med korte indledninger, medens de reale og sproglige oplysninger, registre osv. udgør et andet bind for sig. Smaaskrifterne har berøring med alle sider af Holbergs virksomhed, især den akademiske. Her findes de voldsomme angreb på konkurrenten Andreas Hojer fra 1719 og på den nederlandske filolog Burman fra 1727, hvor Holberg i begge anledninger optræder som pseudonym forsvarer af dansk videnskabs anseelse, og med den for datidens akademiske polemik så karakteristiske uforskammethed. Det synspunkt at hans voldsomme patriotisme skulle være helt fri for hensyn til hans egen, stadig prekære stilling i øvrighedens øjne, lader sig dog (trods pseudonymiteten) næppe opretholde, og det samme gælder for den lille dialog mellem to købmænd fra 1728, hvori han reklamerer for Ostasiatisk Kompagni.⁷ Med fortalen til *Epigrammerne* fra 1737 repræsenteres digteren Holberg, der her sin vane tro forsvarer dette nye bidrag til det i forvejen så righoldige forfatterskabs mere elegante afdeling, med ønsket om at opdyrke nye (og gamle) genrer i den danske litteratur – stadig et patriotisk formål, men selvfølgelig »en klar efterrationalisering« som Kragelund siger (*L.Sskr.* 1, s. 363).

De øvrige småskrifter har alle direkte udspring i Holbergs universitetsgerning. Det gælder hans let ironiske programtekst til baccalaupromotionen i 1720 som undertryktes af konsistorium, mindetalen over kong Frederik 4. fra 1730 som Holberg ikke turde udgive i hele sønnens regeringstid, festforelæsningsen om hypoteser i *Danmarkshistorien* fra 1731 som resumeres i 1. bind af *Dannemarks Riges Historie* året efter, og endelig hans tale ved nedlæggelsen af rektorværdigheden i 1736 som uden omsvøb fremlægger et filosofisk videnskabssyn og skitserer nogle radikale uddannelsesreformer.⁸ I tilgift får læseren til sammenligning et par meget illustrative prøver på tidens almindelige akademiske stil, nemlig Hans Grams pedantiske baccalauprogram der i hast erstattede det forkastede, og H. P. Anchersens bombastiske mindeindskrift på Holbergs kiste i Sorø kirke.

Det stilistisk mest gennemarbejdede, og utvivlsomt også det indholdsmæssigt interessanteste af disse småskrifter, er mindetalen over kong Frederik 4. Her har Holberg, som allerede samtiden var klar over og som Kragelund har demonstreret det i et tidligere arbejde,⁹ taget Plinius d. yngres panegyrik for kejser Trajan som forbillede og fulgt den i mange enkeltheder. En sådan forholdsregel var naturligvis i nøje overensstemmelse med

⁷ Udgivet sammen med den anden (danske) dialog og en længere indledning i Max Kjær Hansen, *Økonomen Ludvig Holberg*, 1954. – En dybere analyse af Holbergs økonomiske ideer i relation til moralfilosofien giver Hector Estrup, *Dyd og Rigdom. En Side af Holbergs Forfatterskab. Danske Økonomer. Festskrift i anledning af Socialøkonomisk Samfunds 75 års jubilæum*, 1976.

⁸ Holbergs baccalauprogram og rektortale er udgivet 1961 i oversættelse ved H. D. Schepelern og med indledning af Alf Henriques.

⁹ Aage Kragelund, *Ludvig Holberg Citatkunstneren. Holberg og den ældre Plinius*, 1962, omtalt i Harald Ilsøes i n. 1 nævnte anmeldelse.

klassicismens praksis og hele program: at holde den klassiske, især romerske kunst og kultur op som et spejl for samtiden. Det er slet ikke givet at det vigtigste har været, hvad Kragelund kalder »Holbergs trang til at hygge sig i de store latinisters selskab, til at lægge sin lærdom for dagen og vise, hvad en professor i latin formaaede« (L.Skr. 1, s. 231). Snarere har allusionerne til den gode kejser Trajan været beregnet på at skulle opfattes af det akademiske publikum som et klassisk historisk eksempel der gav vægt til Holbergs, iøvrigt højt personlige vurdering af kong Frederik 4., som regent og som menneske. Linjerne i dette ægte holbergske portræt af en humant-borgerlig »helt« peger således på en gang fremad mod hans senere historisk-politiske essayistik¹⁰ og bagud mod den romerske kejsertids, overvejende stoisk farvede ideologi.

I en senere specialstudie over Holbergs forhold til antikken¹¹ har Kragelund fulgt hans anvendelse af Ciceros skrift Om pligterne, og vist hvordan de talrige og centrale citater herfra, også i de danske skrifter, direkte indfører stoiske normer og ræsonnementer både på regent-, borger- og privatmoralens område. Kapitlet er næsten uændret optaget i Holberg og Cicero, og suppleret med en tilsvarende gennemgang af Ciceros øvrige værker, især Tusculanerne og Om det højeste gode og det højeste onde. Hovedsagen er også her for Kragelund selve citatfunktionen, ikke spændingen mellem den humanistiske livsvisdom og de andre filosofiske inspirationer der stredes om overtaget hos Holberg – den rationalistiske naturretstænkning, det psykologiske historiesyn og den skeptiske religiøsitet. Endnu mere udpræget litterær er interessen i det mindre omfangsrige arbejde, hvor Kragelund påviser Holbergs brug af satirikeren Petronius og drager sammenligninger mellem de to forfatters personligheder. Hermed er den allerede lagte linje for udforskningen af Holbergs citatkunst ført videre, og endnu en af hans latinske yndlingsforfattere dækket. Man tør vel håbe at Kragelund går videre med Seneca!

En systematisk dækning af Holbergs citatbrug kan man ikke opnå ved den traditionelle humanistiske forskningsmetode, og det er et stort spørgsmål om man ville have rigtig glæde af EDB i denne forbindelse. Den underfundigt tilsigtede virkning opstår utvivlsomt ved genkendelsen, når som Kragelund udtrykker det »den indviede læser nyder det skjulte citat, således at der opstår en treklang mellem læseren, den citerende forfatter og hans kilde«. ¹² Men således læst får alle Holbergs værker en historisk dimension i klassisk, eksemplarisk forstand; og det spørgsmål melder sig, om ikke hans forhold til antikkens historiografer og biografer trænger til en lige så grundig gennemgang som den Kragelund har foretaget for belletteristers og filosofers vedkommende. Når det eksempelvis i Niels Klims beskrivelse af potuanernes underjordiske idealsamfund hedder at de bestandig »forener . . . fyrstemagt og frihed, to ting, der andetsteds er uforenelige« (*principatum ac libertatem, res alibi dissociabiles, constanter miscent*, N.Kl. 1, s. 136), så er det jo også en henvisning til det gode kejserdømme der indvarsledes med Tacitus' celebre ord i fortalen til Agricola (*quamquam . . . Nerva Caesar res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem*, Agr. 3). Et sådant citat har hos Holberg en konkret pointe og dermed en helt anderledes specifik funktion, end den Kragelund i sin indledning til Niels Klim sammenfattende kalder at gøre »hans fortælling og stil typisk og almen og forsaa-vidt tidløs, selvom romanen er tidfæstet til slutningen af det 17. aarh.: Mennesket er altid sig selv lig, og typen staar over individet« (N.Kl. 1, s. lii). Landet Potu er nok både statisk og fantastisk, befolket af træmænd, for så vidt en typisk utopi; men det hindrer

¹⁰ Sml. især F. J. Billeskov Jansen, *Holberg som Epigrammatiker og Essayist, II: Essayisten*, 1939, samt min *De gode kejsere og den oplyste enevælde*, *Festskrift til Povl Bagge*, 1972, s. 1–32.

¹¹ Aage Kragelund, *Den humanistiske renaissance og antikken. 15 portrætter*, 1976, s. 254 ff.

¹² Anf. skr., s. 255.

ikke Holberg i at genfinde og tidfæste elementer af utopien, f. eks. i det 2. århundredes Rom, under kong Hans, eller andre steder i den menneskelige historie.

Blandt de nyere latinske forfattere fra hvem Kragelund har fundet citater, henvisninger og parallelsteder hos Holberg, er ingen tilnærmelsesvis så rigt repræsenteret som jesuiten Jacob Bidermann, hvis i datiden populære anekdotesamling *Utopia* udkom første gang i 1640. Det gælder både i *Levnedsbrevene*, Niels Klim og flere af de Latinske Smaaskrifter, ligesom det er velkendt at Holberg selv har angivet denne bog som kilde til adskillige af sine danske digterværker, især Jeppe paa Bjerget. I forberedelsen til *Moralske Tanker* (1744) nævner Holberg den også som eksempel på fingerede rejsebeskrivelser der moraliserer i en skæmtsom form, og sidestykke til Niels Klim. I betragtning af udnyttelsesgraden må det forekomme uovervejende når Kragelund i en note hertil (N.Kl. 1, s. lxxii) gentager F. J. Billeskov Jansens formodning,¹³ at Holberg i distraktion har forvekslet Bidermanns *Utopia* med Thomas Mores! I fortalen til *Moralske Fabler* (1751) er for øvrigt begge *Utopia*'er nævnt i samme åndedræt.

I Bidermanns bog er de fleste af hans fortællinger samlet inden for rammen af en rejse-schildring der er lagt den fingerede forfatter Bemardinus i munden. Ved auktionen efter Th. A. Müller i 1950 blev et eksemplar af *Utopia Didaci Bemardini seu Jacobi Bidermani* (Köln 1649) købt af tandlæge E. Langager, som siden har underkastet denne bog mange omfattende undersøgelser hvis hovedresultater han offentliggjorde i 1957.¹⁴ Bogens ejendoms historie er ført tilbage til Abraham Lehn og (måske) til Holbergs slægtning Bredo Munthe i 1750'erne, og de mange indstregninger, rettelser og tilskrevne oversættelser og henvisninger er grundigt analyseret. Det viser sig at de alle findes i de afsnit af bogen som Holberg har udnyttet, og hvad mere er, de har en umiskendelig lighed med hans håndskrift i de ældste bevarede breve fra 1714. Dette forhold er især dokumenteret af Erik Kroman.¹⁵ Noget tyder på at eksemplaret har været brugt til latinundervisning, og Holberg ernærede sig jo netop ved denne tid som huslærer.

Imidlertid står på bindets inderside med samme skrift navnet »Rasmus Andersön paa Een-øe«. Nu boede der faktisk en fæster under Gavnø af det navn på Enø i Karrebæk fjord (død 1729); men det er usandsynligt at denne mand skulle have skrevet, både de filologiske randnoter i bogen og sit eget navn med tilføjelsen »paa Een-øe«. Hvis bogen har været Holbergs håndeksemplar, hvad der forekommer sandsynligt, må det også være ham der har indføjet navnet af grunde som vi nu ikke kan gennemskue. Hvordan og hvornår bogen er kommet ud af hans bibliotek, formodentlig inden dette efter testamentet overførtes til Sorø Akademi, tør man heller ikke gisne om. Identifikationens betydning for Holbergforskningen indskrænker sig således til hvad den oplyser om hans arbejdsform, den helt konkrete behandling han har givet en af sine vigtigste litterære kilder.

E. Langagers opdagelse vakte i sin tid postyr i bibliofile kredse, også modsigelse, især fra F. J. Billeskov Jansen. I det lille privattryk som har fået titlen *Den satiriske Raptus* har bogens stolte ejer endnu en gang opridset sagen og illustreret den med gengivelser af avisindlæg, privatbreve fra lærde o.m.a. Det er en net anretning, garneret med Holberg-pastiche, men bringer i sig selv intet nyt – det skulle da være dokumentation af at der stadig kan lægges lige så megen lidenskab i en lærd humanistisk debat som i den bekendte disputatsscene i Peder Paars!

Torben Damsholt

¹³ I Ludvig Holberg, *Moralske Tanker*. Med Indledning og Kommentar ved F. J. Billeskov Jansen, 1943, s. 493.

¹⁴ Rasmus Andersön paa Een-Øe eller Ludvig Holberg. En boghistorisk undersøgelse af E. Langager, 1957.

¹⁵ Erik Kroman, Rasmus Andersön paa Een-Øe eller Ludvig Holberg. *Acta Philologica Scandinavica* 26, 1963, s. 153-78.